

*Ізювіта А. М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

КРИМІНОЛОГІЧНА ВІКТИМОЛОГІЯ У СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ ВИЩОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті досліджено питання формування, становлення та розвитку кримінологічної віктимології у контексті проведених вітчизняних та зарубіжних досліджень. Автор пропонує врахувати важливість вивчення кримінологічної віктимології під час формування навчальних програм підготовки фахівців юридичного профілю.

Ключові слова: кримінологічна віктимологія, кримінологія, віктимологія, жертва злочину, освітні програми, вища юридична освіта, вища освіта.

Постановка проблеми. Правосвідомість сучасних юристів ґрунтується на отриманих теоретичних знаннях і можливостях практичного застосування засвоєних правових норм та принципів, які, у свою чергу, відображають наукові досягнення відповідних галузей знань, а також особливості академічної освіти. У зв'язку з цим під час підготовки фахівців юридичного профілю у навчальному процесі необхідно враховувати загальновищезнані передові досягнення науки та обирати складові навчальної програми, які б надавали їм необхідні знання, вміння та практичні навички для вирішення конкретних життєвих ситуацій.

На сучасному етапі розвитку юридичної науки та освіти питання діяльності соціальних інститутів, спрямованих на виявлення та усунення факторів, які формують віктимну поведінку та зумовлюють вчинення злочинів, виявлення груп ризику і конкретних осіб з підвищеним ступенем ризику стати потерпілим від злочину, розробки на цій основі спеціальних заходів профілактики вчинення злочинів та поведіння із жертвами злочинів, має надзвичайно важливе значення для підготовки майбутніх фахівців юридичного профілю. Дослідження цих проблем здійснюється у межах кримінологічної віктимології, яка акумулює знання з відповідних напрямів, здійснює їх теоретичне обґрунтування із встановленням вектору подальших наукових досліджень, забезпечує реалізацію віктимологічних положень у правозастосовній і правозахисній діяльності.

Метою статті є визначення місця та ролі кримінологічної віктимології у системі сучасної вищої юридичної освіти та підготовки майбутніх правників.

Аналіз останніх досліджень. Вагомий внесок у розробку та розвиток фундаментальних положень кримінологічної віктимології зробили Ю. Антонян, Г. Гентіг, Л. Давиденко, О. Джужа, В. Дрьомін, А. Закалюк, В. Квашиш, В. Коновалов, Р. Кнудтен, Д. Майєрс, Б. Мендельсон, В. Мінська, Р. Мобі, В. Полуїнський, В. Рибальська, Д. Рівман, В. Туляков, С. Уелклейт, Е. Фаттах, Л. Франк, Б. Холист, Г. Шнайдер та багато інших вітчизняних і зарубіжних учених.

Виклад основного матеріалу. Наука про жертву злочину як самостійна система наукових знань з'явилась порівняно нещодавно – у другій половині ХХ століття. Однак за короткий строк свого існування віктимологія зробила помітний крок у напрямку розробки доктринальних основ функціонування і по-

дальшого розвитку, накопичила необхідну для цього емпіричну базу. Крім того, віктимологічні дослідження набули не тільки теоретичного, а й практичного значення. Вони дозволили глибше проникнути у природу людської поведінки, зрозуміти механізм формування індивідуальної злочинної поведінки та роль потерпілого у вчиненні злочину, визначити фактори злочинності та надати правові інструменти для здійснення державної політики з нейтралізації цих факторів та поведіння із жертвами злочинів. Важливість віктимологічних досліджень визнані й на міжнародному рівні, про що свідчить прийняття Європейської конвенції щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів (1983 р.), Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою (1985 р.) та інших міжнародно-правових актів.

Відзначимо, що у вітчизняній науці теоретична основа віктимологічних досліджень не дозволяє повною мірою розкрити потенціал цього наукового напряму. Найбільш значущими роботами є монографії О. Джужи та Є. Моїсеєва «Проблеми кримінальної віктимології (кримінологічний, психологічний та пенітенціарні аспекти)» (1998 р.), В. Тулякова «Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми)» (2000 р.), О. Литвинова «Віктимізація: фактори, аналіз, заходи протидії» (2009 р.), а також низка підручників із віктимологічної проблематики. Цілоком погоджуємось із думкою В. Тулякова про те, що проблеми віктимології знаходять часткове своє відображення у кримінологічних дослідженнях, аналізі кримінальних, криміналістичних та процесуальних аспектів діяльності потерпілих [1, с. 9]. Можна констатувати той факт, що фундаментальних досліджень вітчизняних віктимологів не достатньо, особливо у порівнянні із зарубіжним досвідом розвитку кримінологічної віктимології на сучасному етапі.

З початку свого становлення зарубіжні віктимологічні ідеї розвивались у декількох напрямках. У рамках першого з них віктимологія позиціонує себе як наука, що вивчає питання порушення прав жертв будь-якого походження. У межах другого напряму віктимологія визначається як допоміжна дисципліна кримінології, її підгалузь, що вивчає жертв злочинів та питання кримінальної віктимізації. Навіть основоположники віктимології – Б. Мендельсон і Г. фон Гентіг – не мали спільної думки стосовно основних постулатів віктимології і започаткували дискусію навколо цієї проблематики. Б. Мендельсон вважав віктимологію новою самостійною дисципліною, яка має бути відмежована від кримінології та інших дисциплін, пов'язаних із нею. У подальшому він розвинув свої ідеї у напрямку «загальної віктимології», яка має предметом свого розгляду не тільки жертв злочинів, а й жертв катастроф, стихійних лих тощо. Г. фон Гентіг, навпаки, вказував на приналежність віктимології до кримінологічної науки та її підпорядкованість останній.

Не вдаючись до докладного ретроспективного аналізу методологічних позицій кримінологів та віктимологів із цієї про-

блематики, відзначимо лише те, що з часом ця дискусія не тільки не втратила свого значення, а й навпаки, отримала розвиток та відкрила нові шляхи вирішення методологічних проблем становлення «молодої» науки. Так, німецький соціолог і віктимолог Р. Кнудтен, визначаючи межі віктимологічних знань, запропонував окреслити їх п'ятьма категоріями: кримінальна, політична, економічна, сімейна та медична віктимологія [2, с. 112]. Видатний канадський кримінолог Е. Фаттах, намагаючись вирішити методологічні проблеми віктимологічного вчення, звернув увагу на те, що існують значні розбіжності між дослідженням жертв злочинів із наукової та ідеологічної позицій. На його думку, ідеологічна трансформація віктимології шкодить розвитку науки віктимології, оскільки веде до вибірковості таких досліджень залежно від політичних та соціальних умов, від ідеологічних уподобань суб'єкта, який проводить дослідження, тощо. У зв'язку з цим Е. Фаттах пропонує розмежовувати «гуманістичну віктимологію» і «наукову віктимологію». «Гуманістична віктимологія» відображає погляди активістів у сфері захисту прав жертв і їхньої праці, є більшою мірою пропагандистською, аніж науковою. Праці науковців, навпаки, спрямовані на викладення теоретичних положень віктимології, тому їх дослідження недостатньо орієнтовані на соціальну дію [3, с. 46].

Англійські вчені Р. Мобі і С. Уелклейт також внесли свій вклад у дискусію навколо сучасного розвитку віктимологічної науки. У своїй праці «Критична віктимологія» вони акцентували увагу на дослідженні віктимізації як соціального явища та визначили три напрями розвитку віктимологічної думки: позитивістський, критичний і радикальний [4]. Така періодизація дозволяє глибше поглянути на розвиток ключових позицій віктимології і сконцентрувати увагу на проблемах, які вона ще повинна вирішити у майбутньому.

Центральна ідея позитивістської віктимології полягає в ідентифікації переважаючих факторів, які властиві особам і сприяють їх віктимізації, вивченні ролі необережної поведінки жертви злочину у відносинах між жертвою та злочинцем. Основною рисою дослідження жертв злочинів, на думку англійського віктимолога Д. Майерса, є виявлення тих екологічних, культурних та особистих характеристик жертви, які можуть сприяти більш високому ризику її віктимізації [5, с. 3].

Для позитивістської віктимології пріоритетним є використання емпіричних даних, верифікація теоретичних положень за допомогою використання широкого спектру наукових методів. Дослідження віктимологів здебільшого спрямовані на спостереження і пояснення актів віктимізації, визначення їхніх характеристик. Позитивістська віктимологія дає цінну інформацію про віктимність, традиційно зосереджуючи увагу на проблемах визначення типів жертв, відносин між жертвою та злочинцем, а також участі потерпілих у механізмі вчинення злочину. Водночас вона страждає від серйозних методологічних прорахунків і практичних труднощів застосування теоретичних напрацювань. Ці проблеми, у свою чергу, обмежують силу позитивістської віктимології у повсякденній практиці ідентифікації осіб – жертв злочинів, і, що більш важливо, у визначенні факторів, які сприяють або перешкоджають віктимізації осіб.

Радикальна віктимологія бере свій початок із радикальної теоретичної течії 70-х років ХХ століття, під впливом якої перебували, зокрема, «найближчі» суміжні науки – кримінологія та соціологія. Серед основних принципів радикальної течії віктимології є припущення того, що, по-перше, суспільство складається із сукупності конфліктних груп; по-друге, закони

існують для підтримки капіталістичної економічної структури; по-третє, проблеми у суспільстві – злочинність, бідність і віктимність – можуть бути вирішені тільки шляхом значних змін у соціальному порядку [6]. З цього погляду проблема віктимізації, як і проблема злочинності, може бути вирішена тільки шляхом кардинальної зміни соціального устрою.

У своїх працях радикальні віктимологи розширюють межі предмету віктимологічної науки, торкаючись проблем не тільки жертв злочинів, а й питань антропогенної віктимізації, порушення прав людини, жертв правосуддя та зловживання владою [7, с. 63]. Таким чином, віктимологія з позиції радикальної течії привернула увагу суспільства на проблеми соціальної нерівності, стратифікації і зловживань з боку держави.

Крім того, розвиток радикальних ідей у віктимологічній науці призвів до появи альтернативної точки зору, яка ставить під сумнів роль закону в капіталістичних суспільствах у визначенні соціальних конструктів «злочинець» і «жертва». Радикальна віктимологія звертає увагу на те, яким чином система кримінальної юстиції впливає на визначення злочинних діянь і жертв злочинів, а також на вибірковість у висвітленні та розслідуванні злочинів.

Водночас радикальна течія у віктимології не позбавлена багатьох суперечностей та недоліків. Найбільш серйозна проблема радикальної віктимології полягає у тому, що вона більшою мірою є ідейною течією, поглядом, аніж теоретичною парадигмою, яку можна перевірити емпіричним шляхом. Крім того, незважаючи на зусилля її прихильників у науковому середовищі, які спрямовані на досягнення об'єктивності наукового пізнання, категорії «злочинець» і «жертва» так і не позбавились суб'єктивного підходу у трактуванні.

Досліджуючи розвиток та сучасний стан кримінологічної віктимології, окрему увагу необхідно зосередити на критичній віктимології. Вона спробувала надати віктимологічній науці більш широкого соціального контексту, який поряд із традиційними напрямками охопив би питання політики поведінки із жертвами злочинів та надання їм соціальних послуг.

Як у кримінології, так і у віктимології критична школа формує більш переконливу теорію поведінки особи, ніж ті, що викладені в позитивістських працях. На відміну від попередніх досліджень, які розглядали поведінку особи в контексті соціально-структурного впливу, критична школа прагне до становлення розуміння особи як цілеспрямованої особистості і соціально активного індивіда [7, с. 66].

Парадигма соціального контролю над злочинністю, яка відображена у критичній віктимології, підкреслює роль цінностей у соціальному процесі ідентифікації жертви, таким чином намагаючись вирішити деякі теоретичні прорахунки позитивістської парадигми управління. Водночас критична віктимологія не позбавлена методологічних проблем формування наукових понять, поглядів та ідей у контексті встановлених у суспільстві соціально-культурних особливостей.

Як бачимо, у процесі розвитку кримінологічної віктимології сформувались системні знання, які мають потенційний вихід на вирішення теоретичних та методологічних проблем.

Багатоаспектний, міждисциплінарний характер науки про жертву злочину дає змогу використовувати її надбання іншими правовими і соціальними науками, таким чином збагачуючи їх науковий потенціал та гармонійно вплітаючись у структуру кримінально-правових дисциплін. У кримінальному процесі віктимологічні знання можуть бути використані для встановлення даних, важливих для забезпечення дотримання передба-

ченого у процесуальному законі порядку розслідування, прийняття законних обґрунтованих рішень на досудових стадіях процесу та під час судового розгляду, а також захисту прав і законних інтересів учасників кримінального процесу; у криміналістиці – для побудови слідчих версій, визначення тактики слідчих дій; у кримінально-виконавчому праві – для вирішення питання зміни правового становища засудженого та його дострокового звільнення; у судовій психології – для встановлення мотивів злочинної поведінки, виявлення соціально-психологічних особливостей взаємодії злочинця й жертви; у судовій психіатрії – для виявлення патологічних особливостей потерпілих і злочинців, які виявились у процесі їхньої взаємодії; у міжнародному праві – для розробки міжнародних стандартів захисту жертв злочинів на національних рівнях, а також під час розгляду справ у міжнародних кримінальних судах [8, с. 126].

Висновки. Таким чином, кримінологічна віктимологія є надійною основою, фундаментом професійної підготовки висококваліфікованих фахівців юридичної галузі та необхідним компонентом сучасної системи вищої юридичної освіти. Віктимологія сформувалась як окрема підгалузь у структурі кримінології та активно розвивається у системі кримінально-правових дисциплін. Віктимологічну інформацію про механізм індивідуальної віктимної поведінки, обставини та ситуації віктимогенного характеру, особливості психологічного стану потерпілого, фактори віктимізації використовують такі галузі, як кримінологія, кримінальне право, кримінальний процес, криміналістика та ін. Водночас кримінологічна віктимологія збагачується інформацією про потерпілого від соціальних та правових наук.

Література:

1. Туляков В.А. Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми) : [монографія] / В.А. Туляков. – Одеса : Юрид. лит-ра, 2000. – 336 с.
2. Knudten R.D. Clinical Implications of Victimological Theory / R.D. Knudten // *Clinical Sociology Review*. – 1989. – Vol. 7. – Issue 1. – Art. 13. – 126 p.
3. Ezzat A.F. Victims and Victimology: The facts and the rhetoric. / A.F. Ezzat // *International review of victimology*. – 1989. – Vol. 1. – P. 43–66.
4. Mawby R.I. *Critical Victimology: International Perspectives* / R.I. Mawby, S. Walklate. – London ; Thousand Oaks, Calif. : Sage, 1994. – 224 p.
5. Miers D. Positivist victimology: a critique / D. Miers // *International review of victimology*. – 1989. – Vol. 1. – P. 3–22.

6. Shoham G.S. and Hoffman J. A primer in the sociology of crime / G.S. Shoham, J. Hoffman. – N.Y. : Harrow and Heston publishers, 1991. – 200 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://books.google.com.ua/books?id=08ZeDQAAQBAJ&pg=PT5&hl=ru&source=gbv_toc_r&cad=4#v=onepage&q=radical&f=false.
7. Sarah B.-D. *Victimology at the Transition From the 20th to the 21st Century* / B.-D. Sarah // *Essays in Honor of Hans Joachim Schneider ; Festschrift for Hans Joachim Schneider ; Dedicated on the Occasion of the Xth International Symposium on Victimology (Montreal, Canada, 6–11 August 2000) by the Executive Committee of World Society of Victimology to the Founding President of WSV*; edited by Paul C. Friday and Gerd Ferdinand Kirchhoff. – Mönchengladbach, 2000. – 400 p.
8. Давиденко В.Л. Міждисциплінарний характер учення про жертву злочину / В.Л. Давиденко // *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. – 2015. – Вип. 5. – Т. 3. – С. 124–126.

Изювита А. Н. Кримінологічна віктимологія в системі сучасного вищого юридичного освіти

Анотація. В статті досліджені питання формування, становлення та розвитку кримінологічної віктимології в контексті проведених вітчизняних та зарубіжних досліджень. Автор пропонує участь важливість вивчення кримінологічної віктимології при формуванні навчальних програм підготовки спеціалістів юридичного профілю.

Ключевые слова: кримінологічна віктимологія, кримінологія, віктимологія, жертва злочину, освітні програми, вище юридичне освітнє, вище освітнє.

Izovit A. Criminological victimology in the modern system of legal education

Summary. The article had been explored the formation, establishment and development of criminological victimology conducted in the context of national and foreign studies. The author proposes to consider the importance of the study of criminological victimology in the formation educational programs specialists training legal profile.

Key words: criminological victimology, criminology, victimology, victims of crime, educational programs, higher legal education, higher education.